

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

Світлана КНИЖЕНКО

доцент кафедри криміналістики, судової медицини
та психіатрії факультету підготовки фахівців
для підрозділів слідства
Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент
kni-svetlana@yandex.ru

УДК 343.98

КРИМІНАЛІСТИЧНА ПРОФІЛАКТИКА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ

Особливого значення для успішної розбудови правової держави набуває правосуддя як гарант прав і свобод людини й громадянина (ст. 6 Конституції України). Однак становленню оновленої судової влади перешкоджає збільшення кількості злочинів проти правосуддя, які призводять до поширення нігілізму, порушення принципу рівності всіх громадян перед законом.

Одним із основних напрямів посилення протидії вказаним злочинам є розроблення ефективних заходів щодо їх запобігання. Серед них особливого значення набувають засоби та методи криміналістичної профілактики злочинів проти правосуддя.

Загальні положення теорії криміналістичної профілактики злочинів досліджувалися у наукових працях О.Я. Баєва, Р.С. Белкіна, О.М. Васильєва, І.О. Возгріна, В.Ф. Зудіна, І.І. Іванова, З.І. Кірсанова, О.Н. Колесніченка, В.Я. Колдіна, Ф.А. Лопушанського, М.Ш. Махтаєва, О.О. Ексархопуло, М.П. Яблокова й інших.

Окрім того, в юридичній літературі також розглядалися засоби та методи криміналістичної профілактики окремих видів злочинів (наприклад, злочинів, вчинених неповнолітніми; економічних злочинів) [1; 2].

Водночас питання криміналістичної профілактики злочинів проти правосуд-

дя майже не вивчалися. Зауважимо, що предметом розгляду були лише аспекти профілактичної діяльності слідчого при розслідуванні таких окремих видів злочинів проти правосуддя, як втечі з місць позбавлення волі, примушування до дачі показань [3; 4].

Отже, метою статті є визначення та розкриття складових криміналістичної профілактики злочинів проти правосуддя.

На сьогодні криміналістична профілактика розглядається як система наукових положень та практичних рекомендацій про закономірності розробки й використання у кримінальному судочинстві технічних засобів, тактичних і методичних прийомів з метою запобігання злочинам, що готуються, та своєчасного виявлення, швидкого й повного розслідування вчинених злочинів, виявлення та усунення в процесі розслідування обставин, що сприяли їх вчиненню [5, 18].

Криміналістична профілактика злочинів як наукова категорія і практична задача криміналістики передбачає існування низки спеціальних завдань, що відображають її внутрішню структуру та методологію.

М.П. Яблоков до предмета криміналістичної профілактики злочинів відніс такі питання:

- вдосконалення науково-технічних засобів, тактичних прийомів і методів розслідування;
- визначення об'єктів криміналістичної профілактики;
- розробка методів, прийомів виявлення причин та умов вчинення злочинів;
- виявлення та дослідження особливостей типових слідчих ситуацій профілактичного характеру, розробка на їх основі головних напрямів криміналістичної діяльності із запобігання злочинам;
- визначення орієнтовного комплексу профілактичних заходів, найбільш дієвих у кожній виокремленій ситуації, та особливостей їх застосування;
- розробка заходів припинення розпочатої злочину та попередження злочину, що готується;
- розробка профілактичних заходів спеціального криміналістичного характеру щодо захисту різного роду об'єктів від злочинного посягання [6, 78].

Зазначимо, що серед криміналістів немає одностайної думки щодо характеру та змісту питань запобігання злочинам, що вирішуються за допомогою методики розслідування окремих видів злочинів. Однак важливість розробки цих питань у методиці розслідування, на наш погляд, недооцінюється. Так, в окремих главах підручників з криміналістики відсутні згадування про задачі запобігання відповідним видам злочинів, шляхи і засоби їх вирішення [7; 8].

Слушною вважається думка А.Ф. Волобуєва, В.А. Журавля, В.П. Корж, Р.Л. Степанюка, В.О. Малярової, В.Ю. Шепітька, М.П. Яблокова й інших науковців, які криміналістичну профілактику злочинів розглядають у методиці розслідування як окремих, заключний її структурний елемент. М.П. Яблоков вважає, що методика розслідування окремих видів злочинів є підґрунтям для розробки криміналістичних прийомів запобігання злочинам і визначає межі профілактичної роботи слідчого [6, 79].

Окрім того, криміналістична профілактика злочинів частково проводиться під час розслідування та є необхідною складовою діяльності слідчого. До завдань методики розслідування окремих видів злочинів у галузі профілактики більшість криміна-

лістів відносять: виявлення об'єктів криміналістичної профілактики; розроблення найбільш ефективних методів виявлення в процесі розслідування злочинів причин та умов, що сприяли їх вчиненню; розробку та застосування специфічних профілактичних заходів [9, 408; 2, 257].

Визначаючи особливості криміналістичної профілактики злочинів проти правосуддя, зауважимо, що її об'єктами найчастіше є конкретні особи (певного негативного складу характеру), окремі колективи (з несприятливим мікрокліматом). Серед конкретних осіб необхідно виділити: 1) засуджених до позбавлення волі; 2) засуджених до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; 3) осіб, які перебувають під адміністративним наглядом; 4) осіб, які заявляють про злочин; свідків; потерпілих; 5) працівників правоохоронних органів (зокрема й суддів).

До трудових колективів, що є об'єктом криміналістичної профілактики злочинів проти правосуддя, відносяться слідчі та оперативні підрозділи правоохоронних органів, структурні підрозділи судів загальної юрисдикції. Окрему категорію становлять групи засуджених, які перебувають в арештних домах, кримінально-виконавчих установах, виховних колоніях.

Суб'єктами криміналістичної профілактики злочинів проти правосуддя є слідчі, оперативні підрозділи, прокурори, судді, експерти, а також дільничні інспектори міліції, працівники Державної пенітенціарної служби України, працівники структурних підрозділів Міністерства юстиції України, оскільки вони найчастіше виявляють такі види злочинів проти правосуддя, як: порушення правил адміністративного нагляду; злісну непокору вимогам адміністрації виправної установи; дії, що дезорганізують роботу виправних установ; ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; втечі з місця позбавлення волі або з-під варти, невиконання судового рішення тощо.

Визначеним суб'єктам можуть надавати допомогу у здійсненні профілактичної діяльності засоби масової інформації; представники різноманітних громадських організацій.

Варто зазначити, що основна профілактична діяльність слідчого здійснюється під

час провадження досудового розслідування. Слідчий вирішує завдання профілактичного характеру переважно шляхом застосування заходів забезпечення кримінального провадження (затримання особи, арешт майна, тримання під вартою), проведення окремих слідчих (розшукових) дій (огляду, допиту та інших), а також тактичних операцій. Так, застосування слідчим запобіжних заходів спрямоване не тільки на забезпечення виконання підозрюваним покладених на нього обов'язків, а й на запобігання спробам підозрюваного вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжувати кримінальне правопорушення, у якому він підозрюється.

В.О. Малярова наголошує, що профілактична діяльність слідчого не вичерпується необхідністю припинити злочин. У процесі досудового розслідування слідчий зобов'язаний, по-перше, виявити обставини, що сприяли вчиненню злочину, адже без цього неможливо встановити коло інших обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК України), і, по-друге, вправі поінформувати про виявлені обставини зацікавлених суб'єктів [10, 348].

Погоджуємося з думкою, що процес виявлення обставин, які сприяли вчиненню злочинів, повинен мати характер процесуального доказування, хоча ці обставини й не віднесені законодавцем до предмета доказування. Зауважимо, що у більшості країн СНД кримінальне процесуальне законодавство зобов'язує слідчого під час розслідування злочинів встановлювати причини та умови, що сприяють їх вчиненню, і здійснювати відповідні заходи щодо їх усунення [11; 12].

Визначаючи фактори детермінації злочинів проти правосуддя, кримінологи вказують на те, що домінуючими є фактори соціально-економічного характеру. Так, погіршення матеріального забезпечення правоохоронних органів і судів призвело до різкого збільшення фактів корупції, службового підроблення, перевищення влади або службових повноважень при здійсненні правосуддя [13, 161].

Аналіз матеріалів слідчо-судової практики та юридичної літератури дає можливість

до причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів проти правосуддя, віднести:

- недосконалість чинного законодавства (особливо це прослідковується при розслідуванні таких злочинів, як невиконання судового рішення);
- недоліки кадрового відбору в правоохоронних органах;
- недоліки в професійно-службовій підготовці правоохоронців, у тому числі відсутність належної системи підготовки та перепідготовки суддів, працівників пенітенціарної служби;
- наявність неефективної системи відповідальності суддів;
- порушення службової дисципліни;
- відсутність ефективної виховної роботи серед працівників правоохоронних органів, у тому числі й персоналу установ виконання покарань;
- неналежний контроль за діяльністю органів досудового розслідування;
- корумпованість правоохоронних органів. Так, С.С. Мірошніченко зазначає, що в процесі досудового розслідування застосовуються корупційні технології шляхом встановлення позаслужбових зв'язків з іншими учасниками процесу. Корупція наявна також і в установах виконання покарань (при вирішенні питань переведення засуджених в іншу установу, умовно-дострокового звільнення, пом'якшення умов утримання, незаконному занесенні в установу алкогольних напоїв, наркотичних засобів, грошей, інших заборонених предметів) [13, 364];
- неналежне несення служби працівниками пенітенціарної служби щодо охорони та забезпечення безпеки засуджених, невиконання режимних вимог щодо проведення обшукових заходів та вилучення заборонених предметів;
- невжиття належних заходів щодо надійної ізоляції засуджених, що призводить до втеч з місць позбавлення волі. Досліджуючи детермінанти злочинів проти правосуддя, науковець вказав на технічну недосконалість охоронної сигналізації, спеціального інженерного устаткування, систем цілодобового стеження за засудженими, відсутність необхідної

- апаратури для перевірки бандеролей, огляду автотранспорту [13, 189];
- залежність оцінки діяльності правоохоронних органів від співвідношення кількості розкритих злочинів і числа зареєстрованих заяв, повідомлень про злочини;
- прорахунки в діяльності оперативних підрозділів щодо виявлення, запобігання і розкриття злочинів, учинених в колоніях, а також порушень встановленого порядку відбування покарання;
- низький рівень правосвідомості населення.

Основною складовою вчинення таких злочинів залишаються насамперед внутрішні детермінанти, пов'язані з особистістю особи злочинця. Так, значній кількості засуджених притаманні глибока морально-психологічна деформація, патології психічного стану, дефекти правосвідомості.

На жаль, сьогодні слідчий при встановленні причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів, позбавлений законодавцем будь-якої ініціативи щодо їх усунення. Зауважимо, що згідно із Законом України «Про прокуратуру» прокурор може вимагати усунення порушень та причин і умов, що їм сприяли, лише при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням осо-

бистої свободи громадян [14]. Таким чином, суттєво обмежуються й повноваження прокурора щодо форм реагування на фактори, що сприяють вчиненню злочинів.

Чинне законодавство щодо організаційних основ криміналістичної профілактики, що здійснюється слідчим, недосконале й суперечливе. Поспішність при створенні та введенні в дію Кримінального процесуального кодексу України 2012 року засвідчила, що низка його положень прийняті без урахування досягнень правової науки та сучасних потреб слідчо-судової практики. Тож вважаємо за необхідне доповнити ст. 91 КПК України «Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні» п. 8 «причини та умови, що сприяли вчиненню злочину».

Отже, предметом криміналістичної профілактики злочинів проти правосуддя є: визначення об'єктів і суб'єктів криміналістичної профілактики; розробка методів, прийомів виявлення причин та умов вчинення злочинів проти правосуддя; розробка на їх основі головних напрямів криміналістичної діяльності із запобігання досліджуваних злочинів.

З метою усунення суперечностей чинного законодавства необхідно до обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, включити причини й умови, що сприяли вчиненню злочину.

Список використаних джерел:

1. Аксенова-Сорохтей Ю.Н. Криминалистическая профилактика преступлений несовершеннолетних: моногр. / Ю.Н. Аксенова-Сорохтей. – М.: Юрлитинформ, 2012. – 152 с.
2. Корж В.П. Методика расследования экономических преступлений, совершаемых организованными группами, преступными организациями: руководство для следователей / В.П. Корж. – Х.: Лицей, 2002. – 280 с.
3. Ямашкин А.С. Методика расследования побегов с мест лишения свободы: моногр. / А.С. Ямашкин. – М.: Юрлитинформ, 2012. – 208 с.
4. Баев О.Я. Методика расследования принуждения к даче показаний, подкупа или принуждения к даче ложных показаний, уклонению от дачи показаний / О.Я. Баев. – М.: Юрлитинформ, 2014. – 248 с.
5. Иванов И.И. Криминалистическая превенция (комплексное исследование генезиса, состояния, перспектив): автореф. дис. на соискание ученой степени доктора юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / И.И. Иванов. – СПб., 2004. – 36 с.
6. Яблоков Н.П. Предмет криминалистики и предупреждение преступлений / Н.П. Яблоков // Предмет и система криминалистики в свете современных исследований: сборник научных трудов. – М., 1988. – С. 77–79.
7. Когутич І.І. Криміналістика: курс лекцій / І.І. Когутич. – К.: Атіка, 2008. – 888 с.
8. Маркус В.О. Криміналістика: навч. посіб. / В.О. Маркус. – К.: Кондор, 2007. – 558 с.
9. Протидія економічній злочинності / П.І. Орлов, А.Ф. Волобуєв, І.М. Осика, Р.Л. Степанюк, І.М. Зарецька, Едвард Картер, Річард Ворнер. – Х.: Національний університет внутрішніх справ, 2004. – 568 с.

10. *Малярова В.О.* Розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків: теорія та практика: моногр. / за ред. д-ра юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України С.М. Гусарова / В.О. Малярова. – Х.: Діа плюс, 2013. – 422 с.

11. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации: Закон Российской Федерации от 22 ноября 2001 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ipirp.ru/upk/>

12. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова: Закон Республики Молдова от 14 марта 2003 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=3833

13. *Мірошніченко С.С.* Злочини проти правосуддя: теорія та практика протидії: моногр. / С.С. Мірошніченко. – К.: Десна, 2012. – 432 с.

14. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/page4>

Світлана КНИЖЕНКО

КРИМІНАЛІСТИЧНА ПРОФІЛАКТИКА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ

Розглянуто складові криміналістичної профілактики злочинів проти правосуддя. Визначено об'єкти та суб'єкти такої профілактики. Розкрито причини й умови, що сприяють вчиненню злочинів проти правосуддя, та запропоновано способи вдосконалення слідчої профілактики.

Ключові слова: злочини проти правосуддя; криміналістична профілактика злочинів; криміналістична методика; розслідування злочинів.

Светлана КНИЖЕНКО

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ ПРОФИЛАКТИКА ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ ПРАВОСУДИЯ

Рассмотрены составляющие криминалистической профилактики преступлений против правосудия. Определены объекты и субъекты такой профилактики, причины и условия, способствующие совершению преступлений против правосудия, предложены способы совершенствования следственной профилактики.

Ключевые слова: преступления против правосудия; криминалистическая профилактика преступлений; криминалистическая методика; расследование преступлений.

Svitlana KNYZHENKO

CRIMINALISTIC PREVENTION OF CRIMES AGAINST JUSTICE

Consider the components of forensic prevention of crimes against justice. Defined objects and subjects of such prophylaxis. The causes and conditions conducive to the commission of crimes against justice. Outlined ways to improve the investigation of prevention.

Keywords: crimes against justice; forensic crime prevention; criminal procedure; investigation of crimes.

